

KULTURNI I RITUALNI ASPEKTI VUČEDOLSKE KULTURE

Vučedolska kultura jedna je od najznačajnijih i svakako najpoznatijih prapovijesnih kultura koje su postojale na tlu Hrvatske. Kao predmet mnogih dosadašnjih istraživanja ponudila je mnogo ostataka materijalne kulture koji su nam pomogli rekonstruirati i duhovne aspekte života Vučedolaca. U tekstu koji slijedi, dan je vremenski i prostorni pregled razdoblja vučedolske kulture. U poglavljima su obrađeni tipovi nastambi te pogrebni obredi, nakon čega slijedi vučedolska metalurgija koja je imala iznimno velik značaj u ovoj eneolitičkoj kulturi. Tekst se bavi i keramikom kao važnom predstavnicom materijalne kulture, čije su glavne karakteristike objašnjene i na specifičnim primjerima nalaza - poznatoj vučedolskoj golubici i posudi vrste pod nazivom terina. Dragulj u kruni zasigurno predstavlja vučedolski kalendar, najstariji dosad pronađeni europski kalendar. Poglavlja o njemu zalaze u sferu astronomije i pokazuju koliko su Vučedolci zapravo bili upoznati sa svijetom oko sebe.

Ključne riječi: vučedolska kultura; keramika; astronomija; Sunce; Orion; kalendar; metalurgija

1. UVOD

Vučedolska je kultura najvažnija i najpoznatija eneolitička kultura našega prostora. Zbog svoje je važnosti bila u centru pozornosti mnogih istraživača, među kojima se ističu dva velikana hrvatske arheologije, Stojan Dimitrijević i Aleksandar Durman. Obojica su diplomirala i doktorirala na Filozofskome fakultetu u Zagrebu.¹ Stojan Dimitrijević bavio se kamenim i bakrenim dobom sjeverne Hrvatske, panonskoga Podunavlja i istočne jadranske obale te je proveo prva stručna istraživanja prapovijesnih naselja u Vinkovcima. Jedno od glavnih područja istraživanja Aleksandra Durmana je arheometalurgija. Zaslužan je za brojna arheološka istraživanja lokaliteta iz prapovijesnog i antičkog vremena. Najznačajnija je istraživanja vodio na nalazištima Vučedol i Vinkovci-Hotel.² Zahvaljujući spomenutoj dvojici arheologa, ali i mnogima drugima koji su dali svoj obol istraživanju vučedolske kulture u Hrvatskoj³ došlo je do mnogobrojnih spoznaja koje su pomogle rasvijetliti barem dio

1 DIMITRIJEVIĆ, STOJAN, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15206> (pristupljeno: 24. siječnja 2017.);

DURMAN, ALEKSANDAR, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16690> (pristupljeno: 17. ožujka 2017.)

2 Durmanova djela *Vučedol: treće tisućljeće p.n.e.* (1988), *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar* (2000), *Vučedolski hromi bog – Zašto svi bogovi metalurgije šepaju?* (2004) najbolji su primjeri u kojima se vidi kako je njegov rad bio fokusiran upravo na vučedolsku kulturu. (DURMAN, ALEKSANDAR, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16690> (pristupljeno: 17. ožujka 2017.))

3 Npr. R. R. Schmidt, Milutin i Draga Garašanin (S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 284).

misterija koji obavijaju život pripadnika ove eneolitičke kulture. U radu je predstavljen geografski prostor koji je zauzimala vučedolska kultura, zajedno s vremenskim odrednicama, a zatim se bavi glavnim značajkama kulture. Isto tako predstavljena je i materijalna ostavština kao prozor u svakodnevicu prapovijesnog stanovništva. Posebna se pozornost pridaje keramičkome posuđu, načinu ukrašavanja i motivima kojima je oslikano, simbolima koji pričaju priče stare tisućama godina. Važno je navesti i ranije spomenuto nalazište Vinkovci- Hotel na kojemu je uz ostale artefakte pronađen lonac s crtežom za koji se smatra da je prvi europski zvjezdani kalendar, a na koji je u radu stavljen osobit naglasak. Dana su tumačenja simbola i znakova s glasovitoga lonca zasnovana na teorijama i razmišljanjima uglednih arheologa te prapovijesnih znalaca.

2. VUČEDOLSKA KULTURA – PROSTORNO I VREMENSKO RASPROSTIRANJE

Ishodište ove bakrenodobne kulture su područja Srijema i istočne Slavonije. S vremenom se područje rasprostiranja kulture znatno proširilo: u stalnoj potrazi za ležištima bakra koji im je postao neophodan za proizvodnju i razmjenu rijetkih i skupocjenih metalurških proizvoda, pripadnici vučedolske kulture proširili su se po gotovo cijeloj središnjoj i jugoistočnoj Europi. Za razliku od ravničarskih i plodnih predjela Slavonije i Srijema, novonaseljeno područje nije pružalo mnogo mogućnosti za obradu zemlje. To je, dakle, jedan od razloga zašto metalurgija sve više dobiva na važnosti.⁴

Točnu dataciju trajanja vučedolske kulture nije moguće odrediti. Dimitrijević ju smješta u razdoblje od 2150. do 1800. g. pr. Kr.,⁵ dok po Durmanu ona traje od oko 3000. do oko 2400. g. pr. Kr., što ju čini istodobnom sa sumerskim razdobljem u Mezopotamiji, odnosno pojavom gradova-država i klinastoga pisma te počinje i razvitak Troje (I. i II. stratigrafski sloj).⁶ Iako Durman navodi da vučedolska kultura traje istovremeno sa stvaranjem egipatske države i izumom hijeroglifa (razdoblje Staroga kraljevstva u Egiptu), vremena trajanja navedene kulture i države nisu sasvim analogna.⁷

Nakon što je dan kontekst razvoja vučedolske u usporedbi s ostalim kulturama, potrebno je dati i pregled sustava raslojavanja same vučedolske kulture. Ona se dijeli na nekoliko razvojnih faza. U prvoj od njih, ranoj ili pretklasičnoj fazi, osjeća se relativno jak kostolački utjecaj (kostolačka kultura prethodi vučedolskoj). Dosadašnja saznanja o ranoj fazi vučedolske kulture temelje se na nalazima iz Mitrovca, Lovasa i Belegiša. Ta se faza još naziva i stupanj A, dok je stupanj B-1 oznaka za ranoklasičnu ili zrelu fazu. U tom periodu vučedolska kultura zauzima identičan prostor kao i u prethodnoj fazi, dakle, rasprostire se u okolici Srijema, u istočnoj i posavskoj Slavoniji te okolici Bjelovara. To je vrijeme kulminacije vučedolskoga stila i kuća tipa "megaron". Širenje vučedolske kulture počinje u kasnoklasičnoj fazi (stupanj B-2). Tada ova kultura prodire u slavonsko-srijemsko područje, mađarsku Baranju i rumunjski Banat. Posljednja, kasna faza (stupanj C) vučedolske kulture naziva se još i faza regionalnih podvojenosti vučedolske kulture. Tada kultura doseže svoju maksimalnu ekspanziju, ali istovremeno gubi na kompaktnosti. Dotad jedinstvena kulturna fizionomija raspada se na niz regionalnih tipova. Na području bivše Jugoslavije to su tipovi: slavonsko-srijemski tip (nalazišta: Opatovac, Sotin), zapadnobosanski ili hrustovački tip (Hrustovača, Zecovi), slovenski tip (Ljubljansko Barje – prvo istraživano

4 A. DURMAN 2004: 25.

5 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 90.

6 A. DURMAN 2004: 25.

7 Staro kraljevstvo obuhvaća vrijeme od III. do VI. egipatske dinastije, tj. od 2610. do 2150. g. pr. Kr. (EGIPAT, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17157> (pristupljeno: 17. ožujka 2017.))

nalazište vučedolske kulture⁸), južnobosanski tip koji se još naziva i tip Debelo Brdo⁹ i šumadijski (đurđevački) tip u Srbiji i sjeveru Slovenije, a u Mađarskoj i dijelu Slovačke postoje tzv. Makó i Nyírség tipovi.¹⁰ Dakle, najvažnija nalazišta vučedolske kulture su Vučedol, Vinkovci, Sarvaš, Gomolava,¹¹ Belegiš i Mitrovac.¹²

3. NASELJA I NASTAMBE

U ranoj i klasičnoj razvojnoj fazi vučedolske kulture, naselja su se gradila na uzdignutim lesnim zaravnima uz rijeke ili obronke (takva su naselja npr. Belegiš, koji se nalazi na relativno ravnoj lesnoj terasi, i Lovas, koji je smješten na prirodnom lesnom platou¹³). Većinu se naselja utvrđivalo, i to dotjerivanjem strmih padina, vodenim opkopima ili palisadama.¹⁴ Najbolji primjer fortificiranja je kompleks naselja na eponimnome lokalitetu Vučedolu. Lokalitet se nalazi 5 km uzvodno od grada Vukovara. Naselje se na Vučedolu prostiralo na četirima poravnatim uzvisinama, a to su: Gradac, Vinograd Streim, Kukuruzište Streim te Vinograd Krasović. Kompleks naselja na Vučedolu predstavlja jasan primjer fortifikacije – bokovi platoa su dotjerani tako da su vrlo strmi te se od ruba naglo ruše prema dolje.¹⁵ U kasnoj fazi dominira gradinski tip naselja (npr. Mitrovac¹⁶).

Vučedolsko graditeljstvo moguće je podijeliti na objekte građene iznad razine tla te podzemne objekte, odnosno jame. Jame su bile pravilnoga kružnog tlocrta s valjkastim ili blago zvonolikim presjekom. Promjer im je pri otvoru obično bio od 1,2 do 1,5 m, pri dnu 1,5 do 2 m, a najčešće su bile duboke od 1,5 do 2 m. Za većinu jama moglo bi se reći da su imale višestruku namjenu, služeći kao spremište za žito ili mjesto pohranjivanja različitih predmeta (žrvnjeva, lončarskih glina, kalupa). Iskopana zemlja i les mogli su poslužiti kao građevni materijal pri izgradnji zidova i podova. Jame su redovito bile zasute nekim otpadnim materijalom, kao primjerice pepelom, razbijenim posuđem ili otpacima hrane. Nekoliko pronađenih jama sadrži i pojedinačne ili višestruke ukope. Važno je napomenuti kako su i takve jame bile zasute otpadnim materijalom, čime se nije pravila razlika između običnih i jama s posmrtnim ostacima.¹⁷

Vučedolske kuće spadaju pod graditeljsku tradiciju koja u južnom dijelu srednjega Podunavlja započinje s pojavom ranovinčanskih naselja u drugoj polovici 6. tisućljeća prije Krista. Pripadnici vučedolske kulture uglavnom grade nadzemne četvrtaste kuće s podom od nabijene ilovače. Kuće su opremljene i ognjištem te posebnom jamom koja je služila kao podrum za spremanje zaliha ili otpadnom jamom.¹⁸ U vučedolskim naseljima kuće su bile raspoređene prstenasto, uz rub naselja. Takav je slučaj i na spomenutom položaju Vinograd Streim, gdje je ustanovljeno šest građevnih horizonata naselja vučedolske kulture. Dok je najmlađi horizont znatno oštećen oranjem (sačuvane su uglavnom jame i nizovi kolčenih rupa), u starijima su očuvani podovi kuća. Neki su podovi bili

8 S. DIMITRIJEVIĆ 1979: 267.

9 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 278.

10 S. DIMITRIJEVIĆ, T. TEŽAK-GREGL, N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998: 149.

11 S. DIMITRIJEVIĆ 1979: 272.

12 S. DIMITRIJEVIĆ 1979: 280.

13 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 280.

14 S. DIMITRIJEVIĆ, T. TEŽAK-GREGL, N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998: 135.

15 S. DIMITRIJEVIĆ 1979: 281.

16 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 280.

17 S. FORENBAHER 1995: 20.

18 S. DIMITRIJEVIĆ, T. TEŽAK-GREGL, N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998: 136-137.

obnavljani i nekoliko puta. Nađeni su tragovi pregradnih zidova te koncentrični tragovi trošenja koji ukazuju na struganje vrata o podnicu. Kuće su imale četvrtast tlocrt sa zaobljenim rubovima te su bile okrenute u smjeru sjeveroistok-jugozapad, a bile su i sličnih dimenzija (4 m x 6 m). Oko svake je kuće bio iskopan rov (širok 10 cm). U rov je bilo postavljeno vertikalno kolje za zidnu konstrukciju. Standardne nadzemne kuće pronađene su i na lokalitetu Kukuruzište Streim, a ostatci kuće pravokutnoga oblika pronađeni su i na lokalitetu Borinci pokraj Vinkovaca. U toj se kući nalazila i jama¹⁹, a i istraživanja na Vinogradu Streimu otkrila su veći broj jama-spremišta.

4. POKAPANJE

Kao što je ranije navedeno, osim jama spremišnoga tipa, neke su služile i za pokapanje mrtvih. Kada govorimo o običajima pokapanja u vučedolskoj kulturi, važno je naglasiti da nalazi sežu samo do klasične faze kulture.²⁰ Zasad nije otkriveno postojanje nekropole; pokapalo se samo unutar naselja. Postojali su pojedinačni ukopi, ali ima i slučajeva pokapanja više osoba (ti slučajevi ukazuju na postojanje ljudske žrtve).²¹ Poznata je tzv. grobnica bračnoga para, otkrivena tijekom iskopavanja na Gradcu 1938. godine, odnosno naziv za dvojni pokop muškarca i žene. Ona je bila zgrčena na lijevoj, a on na desnoj strani, a grobnica je opremljena iznimno bogato. Grobna oprema uključuje 21 čitavu posudu i 30 razbijenih te čak 800 keramičkih ulomaka. To bogatstvo ukazuje na visok položaj koji su ovi ljudi zauzimali u svojem društvu, tj. na društvenu raslojenost vučedolskog društva. Uz to, evidentan je i naknadni ukop jer je u istu grobnu komoru kasnije položeno i tijelo mladića.²²

Na iskopavanju u Vinkovcima 1977. godine otkrivena su tri groba. Ti se pokopi očituju karakterističnim zgrčenim položajem, dok grobnih priloga nije bilo.²³ Klasičnome razdoblju kulture pripadaju i paljevinska tumula (u Batajnici i u Vojki). Uočeno je da pogrebni rituali na oba lokaliteta dijele gotovo identične karakteristike: na bazi humka, gdje je pokojnik spaljen, nađeni su ostatci žrtvenih obreda (životinjske kosti i ulomci posuđa), a u sredini tumula bila je postavljena urna s pepelom i nagorjelim kostima.²⁴

Ne treba zanemariti niti obredno pokapanje životinja. Na lokalitetu Gradac, Vučedol, otkrivena je tzv. žrtvena jama. Nalazila se ispred lijeve strane pročelja «Megarona ljevača bakra» o kojemu će riječ biti u nastavku teksta. U jami je pronađen izvanredno očuvan kostur jelena.²⁵

4.1. Vinograd Streim – dvojni grob

Posljednja sezona istraživanja lokaliteta Vučedol (položaj Streimov vinograd) pored Vukovara značajna je po pronalasku jame ranoklasične vučedolske kulture dimenzija 2 m x 2,30 m te dubine 1,37 m. U jami je bio dvojni ukop, označen kao grob 3/1-2. Oko samoga ukopa pronađeno je mnogo fine keramike ranoklasične vučedolske kulture (faza B 1) koja je bila ukrašena bijelom inkrustacijom, uglavnom plitice i manje terine te gruba keramika. Kod neuobičajenih nalaza važno je spomenuti i

19 S. DIMITRIJEVIĆ, T. TEŽAK-GREGL, N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998: 283.

20 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 284.

21 *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta* 2006: 301.

22 S. DIMITRIJEVIĆ 1979: 285.

23 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 285.

24 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 286.

25 S. DIMITRIJEVIĆ, T. TEŽAK-GREGL, N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998: 137.

gomilu mikrolita i jezgara pronađenih ispod kostura na dnu jame te jedan glineni kalup za lijevanje bakrenog djetla u rubu jame. Nesvakidašnji nalaz je i komad lima od 23-karatnoga zlata u obliku maloga okova, lagano zakrivljen, dužine 4 cm i težine oko 2,5 g. Na jednome mjestu imao je rupicu kao za zakovicu te nakupinu mješavine srebra i zlata.²⁶

Kada se govori o samim pokojnicima, treba naglasiti kako su ležali u jako zgrčenome položaju pri kojemu je jedan kostur bio postavljen preko drugog. Tijela su bila orijentirana u smjeru istok-zapad, s glavom okrenutom prema istoku. Najintrigantnija odlika navedenog ukopa jest činjenica da su oba pokojnika bili pokriveni golemim, neukrašenim pitosom, okrenutim naopako, ustima posude prema dolje. Posuda je bila postavljena preko sredine tijela, ostavljajući glave slobodne. Budući da je ukop poremećen (vjerojatno tunelom koji je iskopala neka životinja), dno pitosa je oštećeno, odlomljeno te pomaknuto u stranu. Očito je da su pokojnici namjerno pokriveni naopako postavljenom posudom, ali iz kojega razloga? Zbog raznovrsnoga pogrebnog ritusa nosilaca vučedolske kulture vrlo je teško ustanoviti detaljne obrasce ritusa. Sam nalaz nije mogao pružiti objašnjenje, stoga su se morale povući paralele u europskome području kako bi pomogle razumijevanju ovoga neuobičajenog rituala.²⁷

Vremenski najbliža paralela pronalazi se upravo na susjednom položaju Gradac²⁸ o kojemu su u prethodnome poglavlju već dane osnovne informacije. Žena je u navedenome grobu ležala pored muškarca, a glava joj je bila pokrivena preokrenutom finom terinom pronađenom u fragmentima, posudom koja glasi kao jedna od najljepših i najslavnijih primjeraka keramičke umjetnosti vučedolske kulture. Prema riječima D. Garašanin moglo bi se raditi o zaštiti od vampira koji prema legendi izlaze na usta pa je zato glava ove žene prekrivena posudom.²⁹ Tako bi se potvrdilo moguće magijsko značenje naopako okrenute posude, ali samo dokazivanje ovakve teorije iziskuje više podataka.³⁰

Sličan grob pronađen je u kostolačkom sloju Gomolave, a potječe iz kasnije faze kostolačke kulture.³¹ Pokojnik je u ovom slučaju također ležao u zgrčenome položaju, s finom posudom ukrašenom inkrustacijom, postavljenom naopako na njemu. Posuda je bila postavljena po sredini tijela na mjesto trbuha. Upravo je to odlika koja ovaj grob povezuje s vučedolskim grobom 3, gdje je pitos također pokrivao sredinu tijela pokojnika, odnosno mjesto vitalnih organa.³²

Povezivanjem pogrebnih ritusa i očite kultne svrhe preokretanja posude u badenskoj kulturi, nameće se predodžba o magijskome ritualu. Budući da je riječ o nepismenim društvima koja za sobom nisu ostavila nikakve podatke osim onih materijalnih, nemoguće je preciznije odrediti značenje ovakvoga neobičnog postupka.³³

5. VUČEDOLSKA METALURGIJA

U ishodišnoj zoni vučedolske kulture stočarstvo je bila glavna gospodarska djelatnost. Zbog nedostatka vlastitih resursa metala svoje je stočne viškove vučedolsko stanovništvo moralo mijenjati

26 M. HOTI 1994: 183.

27 M. HOTI 1994: 184.

28 R. R. SCHMIDT 1945: 13.

29 D. GARAŠANIN 1970: 134.

30 M. HOTI 1994: 184.

31 J. PETROVIĆ 1990: 107.

32 M. HOTI 1994: 184.

33 M. HOTI 1994: 187.

za razne metalne predmete nastale u široj regiji, tj. dolazilo bi do razmjene proizvoda. Prema Durmanu ljevači koji bi dolazili razmijeniti svoju robu uz sebe su vjerojatno imali predloške od arsenske bronce ili bakra te bakrenu sirovinu, a ne gotov proizvod. Proces proizvodnje vjerojatno se odvijao na samome mjestu razmjene, a kako je taj proces, koji je uključivao izrađivanje i sušenje glinenih kalupa, pravljenje peći i samo lijevanje, zahtijevao mnogo vremena, Vučedolci su imali priliku promatranjem usvojiti tehniku obrade i izrade predmeta od metala.³⁴

Tehnika lijevanja rastaljenoga metala u dvodijelne glinene kalupe nije bila prva metalurška tehnika poznata Vučedolcima, ali zasigurno je odigrala ključnu ulogu u daljnjem razvoju metalurške proizvodnje. U dvodijelne se kalupe ne može lijevati više puta, ali može se izraditi serija identičnih glinenih kalupa. Time se postigla masovna, odnosno serijska proizvodnja. Zbog toga novog načina obrade metala u konačan proizvod, omogućivala se brža i efikasnija proizvodnja pa prvi puta zatjecemo ostave s 50 istovjetnih metalnih predmeta.³⁵

Položaj Gradac, Vučedol, bio je vučedolsko metalurško središte. Bio je izdvojen od ostatka kompleksa, što zbog svojega religijskog značaja, što zbog praktičnoga saznanja o otrovnim plinovima opasnih po ostale stanovnike.³⁶ Važno je istaknuti da su ljevači bakra svakodnevno dolazili u bliski kontakt s tzv. arsenskom broncom. Riječ je o slitini bakra i arsena koja sadrži 30% arsena, a ponekad se naziva i arsenski bakar. To je ime u neku ruku i prigodnije jer se ta slitina koristila u eneolitiku tj. bakrenome dobu. U to su vrijeme ljudi svjesno dodavali arsen bakru kako bi dobili na čvrstoći metala, ali otkrićem slitine bakra i kositra, odnosno bronce, arsenski bakar gubi na važnosti.³⁷ Metalurgija arsenskoga bakra bila je opasna po život zbog isparavanja arsena koji se vodikom u zraku veže u iznimno toksični arsin. Njegovo se isparavanje prepoznaje po mirisu češnjaka, a uzrokuje kronično obolijevanje uslijed sustavne izloženosti štetnome djelovanju. Trovanje se najčešće odvija kroz četiri faze: gubitak osjećaja u jagodicama prstiju, oduzimanje udova, paraliza i naposljetku smrt.³⁸

Godine 1938. Robert Rudolf Schmidt je na položaju Gradac otkrio nalaz koji je nazvao «Megaron ljevača bakra». On zauzima središnje mjesto na Gradcu koji je za vrijeme vučedolske kulture bio posebno izdvojena akropola.³⁹ Megaron je bio dimenzija 15,40 m x 9,50. Zapravo je građen kroz dvije faze koje čine jedan nadzemni pravokutni objekt s dvije prostorije i bočnim trijemom.⁴⁰ Na podnici središnje prostorije pronađeni su ostatci dviju ljevačkih peći, a izvan kuće nalazile su se još tri. Nađeni su još i kalup za lijevanje plosnatih sjekira te komadići bakrene šljake. Ispod same kuće, u badenskom stratigrafskom sloju, bila je ukopana katakombna grobnica vučedolske kulture. Sadržavala je posmrtno ostatke triju novorođenčeta, jednoga djeteta od nekoliko mjeseci te djeteta starog četiri godine. Ta se grobnica nalazila ispod idealnog središta glavne prostorije megarona. Smatra se da je ta grobnica imala obrednu ulogu zbog toga što su stari narodi, između ostalog, poistovjećivali rudnike i spilje s rodnicom Majke Zemlje. Po toj je analogiji sve što «dozrijeva» u zemlji – minerali, rude – zapravo Zemljin embrij, te je vađenje rude u neku ruku prisilan porođaj. Talionička peć pri tom predstavlja umjetnu rodnicu. Zbog te se magijske uloge fetusa i pri obredima ljudskoga žrtvovanja radije odabire fetus, odnosno novorođenče, nego odrasla osoba. Iz svega

34 A. DURMAN 2004: 25.

35 A. DURMAN 2004: 25.

36 A. DURMAN 2004: 34.

37 ARSENSKA BRONCA, <http://struna.ihij.hr/naziv/arsenska-bronca/33486/> (pristupljeno: 23. siječnja 2017.)

38 A. DURMAN 2004: 22.

39 *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, 2006: 301.

40 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 282.

navedenoga zaključuje se da megaron lijevača bakra nije bio samo radionica, nego i hram posvećen vučedolskome bogu vatre i lijevanja.⁴¹ Stoga ne čudi što je metalurg u ono vrijeme imao i ulogu svećenika-šamana.⁴²

6. VUČEDOLSKA KERAMIKA

Karakterističnim oblicima i ukrasima keramički nalazi daju prepoznatljivost prapovijesnim zajednicama, a najčešće ih se razvrstava u zasebne kulture upravo po osobitostima obrade i ukrašavanja keramike. Može se reći da keramika predstavlja posebno važan dio kulture prapovijesnih civilizacija, pa tako i vučedolske grupe.⁴³ Kronološkom podjelom vučedolske kulture na razdoblja omogućen je sustavni pregled razvoja keramike. U stupnju A (rana faza) vidi se utjecaj kostolačke kulture, predmeti su napravljeni od dobro pročišćene gline koja je pečena redukcijski, tj. bez prisutnosti zraka. Takvo je posuđe sivo-smeđe, tamnosive do crne boje, a najbolji su primjerci kvalitetno polirani.⁴⁴

Kao što je već spomenuto, stupanj B-1 je najplodnije razdoblje vučedolske kulture. Ipak, kvaliteta pečenja nije uvijek dosljedna pa se uz sivo posuđe nalaze i smeđe-sivi te proizvodi oker boje. Ukrasi su na geometrijskoj bazi te uključuju jednostavnije uzorke kao što su cik-cak linije, trokutasti ili pravokutni motivi, ali i složene ornamentalne kreacije – rombovi umetnuti u pravokutnike, nizovi lančanih motiva i šahovske ploče.⁴⁵ Stupanj B-2 zastupljen je nalazištima u Sarvašu te Vinkovcima. Glavna je razlika između ovog i prethodnog razvojnoga stupnja u tome što dolazi do jačega isticanja bijelih, tj. inkrustiranih površina. S druge strane, pojavljuju se i neжни brazdasti ukrasi koji predstavljaju drugu krajnost dekorativnog stila kasne klasične faze.⁴⁶

Zbog prostorne raslojenosti kasne faze vučedolske kulture potrebno je obraditi keramiku koja se pojavljuje u različitim regionalnim tipovima. U slavonsko-srijemskom tipu prevladavaju kupe na nozi i vrčevi. Noga kupe može biti zatvorena, a u takvu se nogu mogao umetnuti kamenčić te bi ona služila kao zvečka. Keramika se ukrašavala tehnikom brazdanja i urezivanja, a ukrasi su bili pretežito trokutasti ili s cik-cak motivom. Slovenski tip obiluje vrčevima s trakastom drškom, ukrašenima na sličan način kao i u slavonsko-srijemskom tipu. Dominira «Furchenstich» tehnika, tj. brazdasto urezivanje. Od posebnih oblika treba izdvojiti askos u obliku kozjeg vimena koji predstavlja jedan od najatraktivnijih vučedolskih proizvoda uopće. Zapadnobosanski tip odlikuje se bikoničnim zdjelama, loncima i amforama, trbušastim terinama i trbušastim amforama, vrčevima s trakastom drškom i kupama na nozi. Ukrašavanje se temeljilo na urezivanju i rovašenju. Južnobosanski tip, pak, naginje pretežito trbušastoj profilaciji (trbušastim loncima s niskim cilindričnim vratom, trbušaste posude s neznatno izvijenim vratom, piriformne vaze) i klasičnome ukrašavanju, u kojemu se može istaknuti motiv šahovske ploče. Šumadijski tip blizak je slavonsko-srijemskome: zastupljene su kupe na nozi i trbušasti oblici. Dekoracija se oslanja na urezivanje i žigosanje. Tip Makó bogat je i grubom keramikom i finim posuđem koje je obuhvaćalo kupe na nozi, trbušaste vrčeve s cilindričnim vratom,

41 A. DURMAN 2004: 28.

42 A. DURMAN 2004: 29.

43 KERAMIKA, <http://vucedol.hr/hr/dan-svijete/> (pristupljeno: 26. siječnja 2017.)

44 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 286.

45 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 290, 291.

46 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 293.

bikonične zdjele itd. Od svih se najviše ističu upravo kupe na nozi jer se na njima najviše zamjećuju tehnike ukrašavanja – dekoriralo se pretežito urezivanjem. Fino posuđe tipa Nyirseg rijetko je ukrašavano, ali ipak češće nego što je to bio slučaj kod Makó tipa. Klasičnim urezivanjem ukrašavale su se bikonične zdjele te trbušaste amfore (i lonci) sa stegnutim vratom.⁴⁷

6.1. Jarebica, jelen, patka – primjeri zoomorfne plastike i njezina obredna svrha

Najpoznatiji vučedolski nalaz je zasigurno tzv. vučedolska golubica, odnosno keramička ptica nađena ispred ulaza u spomenuti Megaron ljevača bakra, točnije, u jami II B. Nalaz je isprva u arheološki dnevnik bio zabilježen kao kokoš, ali kasnije je ime prepravljeno u «golub», vjerojatno zbog spoznaje da kokoš u ove krajeve Europe dolazi tek 2000 godina kasnije. Iz toga se razvio ustaljen naziv golubica pa, iako se spekulira da je ptica zapravo jarebica, što bi nalaz dovelo u bližu potencijalnu vezu s metalurgijom i objasnilo položaj (blizinu Megarona) na kojem je pronađena⁴⁸, vučedolska golubica tijekom godina postala je jednim od simbola grada Vukovara. Golubica na vratu ima urezan motiv položene „klepsidre“, odnosno „labrisa“.⁴⁹

Prema simboličkome repertoaru Stare Europe prikazi malih ptica poput jarebica, prepelica i ševa česti su, baš kao i simboli dvostruke sjekire. Na činjenicu da jarebica nije izoliran primjer ovakvoga prikaza ptice na ovome području, ukazuju glava ptice nađena na lokalitetu “Zvijezda” u Vinkovcima 1977. godine⁵⁰ te posuda u obliku ptice pronađena 1919. godine na lokalitetu Zók u Mađarskoj. Druga navedena posuda datira iz razdoblja kasne vučedolske kulture te ju se može uzeti za najbližu paralelu vučedolske golubice. Veličine je 10 cm, a na mjestu glave nalazi se izljev.⁵¹ Ona je možda služila kao kulturna posuda, vjerojatno za čuvanje određene tekućine kulturne namjene.⁵²

Kako bi se pobliže opisalo koja je bila namjena ove kulturne posude⁵³, treba odgovore potražiti u okolini ovoga nalaza. Prisjetimo se i dva nalaza na Gradcu koji su u tekstu prethodno spomenuti: jama u kojoj je sahranjen žrtvovani jelen te Grob bračnoga para. Sve tri jame su praktički iskopane iz istoga horizonta te je moguće da su međusobno bile povezane megaronom.⁵⁴

Na Gradcu je pronađena i figurica jelena s kupolastim recipijentom umjesto glave. I za nju se, kao i za golubicu, pretpostavlja da je služila obrednoj svrsi. U prilog tome govori i činjenica da je jelenska divljač činila velik udio ishrane pripadnika vučedolske kulture, primjerice onih u Vinkovcima. Jelen je u Staroj Europi glasio kao simbol ratnika, vladara i šamana. Šamanizam je u uskoj svezi s

47 S. DIMITRIJEVIĆ 1994: 306-315.

48 U grčkoj se mitologiji dva hroma boga, povezana s metalima i metalurgijom, povezuju s pticom jarebicom, i to Hefest, odnosno bog kovač te Talos, mjedeni div poznat kao čuvar Krete, kojega je Dedal bacio s visine, a u padu ga je Atena ili Afrodita pretvorila u jarebicu prije nego je udario u tlo. Muške jarebice za vrijeme parenja imaju običaj neobično plesati i poskakivati na jednoj nozi, isto u opasnosti jarebica hini da je hroma i da joj je krilo oštećeno, što je možda odlučno pri povezivanju hromih kovača i ptice jarebice. (A. BAILEY 1997: 120.)

49 VUČEDOLSKA KULTURA, <http://arheon.org/vucedolska-kultura/> (pristupljeno: 24. siječnja 2017.)

50 S. DIMITRIJEVIĆ 1979: 295.

51 R. R. SCHIMDT 1945: 107.

52 N. KALICZ 1968: 98.

53 R.R. Schmidt iznio je zaključak da se radi o kulturnoj posudi, na koji ga je navela činjenica da su se na vratu boce nalazili simboli dvostruke sjekire koji su u Staroj Europi bili jedan od najčešćih kulturnih simbola, najpoznatiji iz brončanog doba egejskoga svijeta. Također je predložio kako je golubica nešto strano u vučedolskome kulturnom krugu te da je kao simbol i kulturni utjecaj morala na vučedolsko područje doći iz sredozemnoga kruga, točnije Egeide. (R. R. SCHMIDT 1945: 107.)

54 M. MILIČEVIĆ-BRADAČ 2002: 74.

lovom te se razvio upravo u lovačkim društvima, a danas se njegovi tragovi uočavaju među sibirskim narodima koji ga prakticiraju kao tehniku liječenja ili praćenja duša mrtvih na onaj svijet.⁵⁵

Budući da se šamanizam u povećem broju slučajeva širom svijeta povezuje s halucinogenim sredstvima, nameće se pitanje je li moguće da je takva praksa postojala i na području prapovijesnog Vučedola. Ako su se određeni pojedinci koristili takvim sredstvima, ona su zasigurno morala biti dragocjena, u malim količinama i pod strogom kontrolom. Recipijent u kojemu bi se ona čuvala morao je biti naročit onoliko koliko je i tekućina koja se u njemu držala pa se spekulira da je vučedolska jarebica služila kao obredna posuda. Oblik ptice bi mogao ukazati na povezanost sa šamanskim letom i pticom kao vodičem.⁵⁶

Na lokalitetu Tržnica nađena je i glava s figurom patke. Ona je u likovnom smislu naprednija od vučedolske golubice, a kako se barske ptice povezuju sa solarnom simbolikom, moguće je da je solarni kult imao istaknuto mjesto u tadašnjoj religiji vučedolske populacije.⁵⁷

6.2. Terina – predstavnik vučedolske keramike

Najzastupljeniji tip keramičkih predmeta vučedolske kulture bila je terina. Tijekom istraživanja na ranije spomenutom položaju Vinograd Streim (1984., 1985.) pronađena je keramika koja se odlikuje neuobičajeno debelim stijenjkama. Terina je naziv za posudu s konveksno izvedenim donjim dijelom bikoničnim prijelomom, odvojenim od gornjeg, konkavnoga dijela. Veličine terina kreću se između 12 i 16 centimetara promjera na najširem dijelu.⁵⁸ Na prijelomu se nalazila samo jedna tunelasta ručka, bez obzira na veličinu posude. Rana i klasična faza vučedolske kulture prepoznatljive su po načinu dekoriranja keramike, pa tako i terina. Ukrašavale su se urezivanjem te nakon pečenja inkrustacijom bijelim prahom, koji se dobivao od zdrobljenih puževa ili riječnih školjki, povezanim pomoću prirodnih smola. Za ukrašavanje se koristio i crveni oker, navodno često, no s obzirom na delikatnost materijala, tragove crvene boje se uočava u vrlo malo slučajeva. Tragovi su sačuvani na primjercima posuda koje su od smrzavanja tla bile zaštićene time što su se nalazile u dubljim arheološkim slojevima. Crvena se boja nanosila na inkrustaciju, obično u obliku paralelnih linija.

Prvi odvažniji početak ukrašavanja pojavio se kada se iznad najširega dijela posude počela urezivati horizontalna crta. Položaj horizontalne linije nije bio slučajaj te njezinu poziciju valja posebno istaknuti jer je ona kasnije odredila način ukrašavanja terina. Naime, upravo taj motiv označavao je obzor vidljivoga ruba zemlje kojim se počeo dočaravati vučedolski pogled na svijet, sličan starim indoeuropskim tradicijama. Nad već spomenutom karakterističnom crtom počinju se

Slika 1. Bikonična zdjela, vučedolska kultura, Arheološki muzej u Zagrebu (izvor: <http://www.croatia.eu/article.php?lang=1&id=18>)

55 W. BURKERT 1979: 88-89.

56 M. MILIČEVIĆ-BRADAČ 2002: 83.

57 S. DIMITRIJEVIĆ 1979: 295.

58 A. DURMAN 2000: 60.

pojavljivati konture kakvima je rudimentarno slikarstvo dočaravalo obrise na obzoru – uzvisine i planine. Kada bi se horizontalnu crtu protumačilo kao obzor, ovaj tzv. obrazac predstavljao bi svojevrsno tumačenje svijeta, gdje je trbuh posude mjesto diobe između vidljivoga i nevidljivoga svijeta. Zemaljski dio upravo je ta crta koja odvaja kopno od tzv. oceana skrivenoga na donjem dijelu posude, koji se iz toga razloga nije ukrašavao. Ovakvo percipiranje „donjega“ svijeta uočava se i po ukrasima s drugih tipova keramičkih posuda koje na najširem dijelu trbuha ili na samom dnu imaju kontinuirano izvedene cik-cak linije koje su nedvojbeno predstavljale vodu. Iz takve univerzalne poruke zaključuje se kako su dubine voda, mitskoga oceana na kojemu pliva cijeli poznati svijet, pobuđivale strahopoštovanje i znatiželju vučedolskoga stanovništva. Vidljivi dio obzora ubrzo se u klasičnoj vučedolskoj kulturi preoblikovao u horizontalnu traku s urezanim, iskrižanim, cik-cak ili kosim crticama te upisanim kružićima.⁵⁹

Načelo kanonizirane trake koja označava vidljivi horizont, pozicionirane milimetar ili dva iznad bikoničnoga dijela posude, moglo se protumačiti na dva načina, kao dva znaka koji u svojoj stvarnoj i religijskoj važnosti nadilaze konturu obzora. Prvi je znak prikaz Sunca koje je na terinama uvijek postavljeno na sredini ležeći na bikoničnom prijelomu.⁶⁰ Na terinama manjih dimenzija u pravilu su simetrično raspoređena četiri sunca, a na većima se pojavljuju u većem broju. Simbolički se tako prikazivao sunčev izron iz morskih dubina gdje je boravilo tijekom noći, kao najvažniji trenutak dana. Kao drugi znak navodi se romb koji se urezivao dijagonalno preko bikoniteta, s po jednom zvjezdicom u svakom kutu te najčešće znatno većom u sredini.⁶¹ Najvjerojatnije se radi o prikazu zviježđa Oriona koji utjelovljuje, kako i dnevnu, tako i godišnju pojavu Sunca. Tako su Vučedolci prikazivali Sunce i u godišnjoj borbi između svjetla i mraka, odnosno ljeta i zime, a četiri sunca mogu se protumačiti kao četiri godišnja doba.⁶²

Period prijelaza iz kasnoklasične u kasnu fazu vučedolske kulture obilježila je promjena oblika terine. Bikonični prijelom postao je zaobljen, gornji konkavni dio izravnat, a tunelasta ručica zamijenjena trakastom ručicom koja je spajala obod posude s gornjim dijelom trbuha posude. Takve preinačene posude vrlo su se rijetko ukrašavale. Iz toga se zaključuje da je terina gubila uobičajeno dekoriranje s promjenom oblika na prijelazu u kasnu fazu vučedolske kulture. Kao što je ranije navedeno, ukras je predstavljao jedan od sastavnih dijelova terine, kao i ostalih tipova keramike, te je privlačio pozornost savršenim skladom oblika i pozicije. Iako se kroz različita razdoblja način ukrašavanja mijenjao, donji dio terine u pravilu nije bio ukrašan.⁶³

7. VUČEDOLSKI KALENDAR

7.1. Nalazište Hotel, Vinkovci

Prilikom iskopavanja na lokalitetu Vinkovci-Hotel (1978.) otkrivena je podnica kuće vučedolske kulture i njoj pripadajuća jama koja je do trenutka zatrpavanja služila kao podrum vezan uz kuću, a kasnije kao prostor za odlaganje otpada. Na dnu jame pronađene su dobro očuvane posude te pet kompleta dvodijelnih glinenih kalupa za lijevanje bakrenih sjekira s posudom koja je služila za

59 A. DURMAN 2000: 68.

60 A. DURMAN 2000: 70.

61 A. DURMAN 2000: 70.

62 A. DURMAN 2000: 74.

63 VUČEDOLSKA KULTURA, <http://www.vucedolskagolubica.com/> (pristupljeno: 26. siječnja 2017.)

lijevanje bakra. Po položaju kuće u naselju bilo je vidljivo da je pripadala osobi višega društvenog statusa. Na dnu jame su uz kalupe pronađene i tri specifično ukrašene posude: amforica, odnosno dublja trbušasta zdjela s dvije ušice za vješanje koja datira iz kasne faze kulture, zatim tzv. kadionica koja je zbog 3 kamene kuglice unutar donjega zatvorenog dijela mogla služiti i kao zvečka te pripada klasičnoj fazi vučedolske kulture, te naposljetku lonac visoko podignutoga trbuha iz kojega prelazi u izvinuti gornji rub posude, ukrašen u stilu klasične faze kulture.⁶⁴

Dvije zadnje spomenute posude od velikoga su značaja jer su simbolikom svojih ukrasa omogućile da dođe do novih spoznaja o vučedolskoj svakodnevnici.

7.1.1. Lonac – prikaz vučedolskoga kalendara

Vrat je lonca jedini dio koji nije ukrašen, dok su ostatak površine artefakta odijelile četiri paralelne trake. Još u vrijeme prapovijesnih Vučedolaca lonac je bio u poprilično lošem stanju te mu je nedostajao jedan dio ukrasa.⁶⁵ Unatoč tome, po položaju nalaza zaključuje se da je i takva bila korištena u svojoj prvotnoj funkciji. U potpunosti očuvana ostala je samo ukrasna traka u donjem redu koja je bila podijeljena u 12 polja od kojih je svako drugo polje bilo ukrašeno različitim, nepovezanim znakovima. Gornji redovi, premda sačuvani samo u tragovima, bili su ukrašeni na način da u donjem redu neukrašeno polje u gornjem ima ukras. Kvadratna su polja, gledajući vertikalno, međusobno paralelna, no na jednome mjestu dolazi do smanjenja polja tri gornja reda, tako da su zajedno mogli činiti sveukupno 13 kvadrana. U tim trima vertikalnim poljima vjerojatno je stajalo nešto poput ušice ili gredice što ih je međusobno povezivalo. Kada se govori o znakovima, većinu bi se bez poteškoća moglo pripisati astralnome simbolizmu. Drugim riječima, svi znakovi osim Sunca, jasno prepoznatljivom solarnom ukrasu u gornjemu pojasu, nose simboliku zvijezda. Četiri godišnja doba opisana su četirima horizontalnim pojasevima na način da je svako podijeljeno sustavom šahovnice na dvanaest kvadrana koji bi mogli prikazivati tjedne u jednome godišnjem dobu u trajanju od tri mjeseca. Unutar horizontalnih polja ipak se ne primjećuje nikakva dodatna podjela koja bi označavala mjesece. Zato se postavlja pitanje koliko su ti mjeseci, ako ih je uopće i bilo, imali dana te koliko je vučedolski kalendar u cijelosti brojio dana.⁶⁶

Temelj za izradu preciznoga kalendara matematičke je prirode. Povjesničar matematike Van der Waerden, po kojemu se matematika razvijala usporedno i zajedno s astronomijom, u svojem djelu *Geometry and Algebra in Ancient Civilizations* navodi kako se početci matematičke znanosti vežu za srednju Europu i razdoblje između 3000. i 2500. pr. Kr., a spoznaje su se tako dalje proširile do

Slika 2. Posuda s vučedolskim kalendarom (izvor: <http://www.tz-vinkovci.hr/hr/multimedija/>)

64 A. DURMAN 2000: 92.

65 A. DURMAN 2000: 100.

66 A. DURMAN 2000: 100.

Engleske i Škotske na zapad, te Bliskog istoka, Indije i Kine na istok. Spomenuti period bilo je doba u kojem se razvijala vučedolska kultura, za čije se društvo napominje kako su imali obrede vezane uz astronomske događaje, a svetišta su gradili po određenim matematičkim pravilima. Vrlo precizni crteži četverokuta i njegovih dijagonala te trokuta i njegovih visina koje se pojavljuju na vučedolskoj keramici upućuju na mogućnost da su crtači tih ukrasa bili upoznati s Pitagorinim poučkom, što bi potvrdilo ranije spomenuto stajalište B. L. van der Waerdena.⁶⁷

Prema sačuvanim dokazima Durman je ponudio dva rješenja. Prema prvoj teoriji vučedolska je godina imala dvanaest mjeseci po 28 dana, što ukupno iznosi 336 dana. Mjesec se možda sastojao od četiri tjedna po sedam dana, ali to nije u skladu s lunarnim ciklusom koji traje 29 i pol dana. Na kraju godine bi se mogao dodati još jedan mjesec od 28 dana, čime bi godina trajala 364 dana. Ta je brojka slična trajanju naše godine, ali za taj dodatni mjesec na posudi nema mjesta. Druga teorija koju Durman iznosi govori o tome da su ukrašeni znakovi možda označavali broj od 8 dana, a neukrašeni od 7. Tako bi ukupni broj dana u mjesecu bio 30, što više odgovara stvarnome, ranije navedenome lunarnom ciklusu.⁶⁸

U svim poznatim znakovima zabilježenim tijekom vučedolske kulture nema nijednoga koji bi odgovarao simbolu Mjeseca, osim neizravne asocijacije od 12 podijeljenih polja u godišnjemu dobu. Uz pomoć Mjeseca ne može se odrediti godišnje doba pa je Vučedolcima bio od manje važnosti.⁶⁹

Osim Sunca, od velikoga značenja za vučedolsko stanovništvo imala su zvijezda, prema čijim prikazima se moglo odrediti godišnje doba. Prikazana su ona zvijezda koja se uočavaju u određeno godišnje doba u trenutku sutona kao prvi orijentiri večernjega neba (Orion, Blizanci, Pegaz, Plejade, Kasiopeja, Labud) i Sunce samo unutar jednoga godišnjeg doba.⁷⁰

Slika 3. Ilustracija znakova s posude (izvor: <http://www.made-in-croatia.com.hr/index.php?inc=Arheoloski-vucedolski-kalendar-Orion>)

Na oštećenoj prvoj zoni razaznaju se kvadrati u sljedećem odnosu: prazan kvadrat, zatim Sunce, pa prazan kvadrat, Orion, prazan kvadrat, Sunce, prazan kvadrat, a ostalo se ne može razaznati zbog oštećenja. Ovaj pojas zasigurno opisuje proljeće, sudeći prema ranije spomenutim terinama koje se ukrašavalo Suncem ili Orionom na obzoru. Ova zona je jedina

na loncu u kojoj se javlja Sunce. Prikaz posebno ističe odnos Oriona, ranije spomenutog glavnoga zvijezda zimskoga neba te Sunca koje dominira drugim dijelom godine. Orion vlada zimskim nebom od prve pojave mraka do kasnih večernjih sati. Zbog svojega južnog položaja svakim danom prema kraju zime zvijezde se sve kraće zadržava na nebu. Prvo nestaju dvije velike južne zvijezde, zatim pojas od tri zvijezde u roku od jednoga dana, te na kraju i posljednja obilježja zvijezda. Indikativna spoznaja za Vučedolce bila je činjenica da se Orionov pojas gasi i tone za obzor na sam dan proljetne

67 B. L. VAN DER WAERDEN 1983: 32.

68 A. DURMAN 2000: 102.

69 A. DURMAN 2000: 104.

70 A. DURMAN 2000: 104.

ravnodnevice te time obilježava kraj zime, njezinu smrt. Zima je tako nestajala zajedno s Orionovim pojasom, prema čemu se moglo vrlo točno izvesti godišnje korigiranje kalendara. Danas se Orion zadržava na večernjemu nebu još i do proljeća zbog takozvane precesije. Navedeni prikaz mogao bi se interpretirati kao svojevrsni trijumf Sunca nad mrakom i zimom Orionovog dijela godine te time i početak vučedolske nove godine.⁷¹

U drugoj, nižoj zoni prikazuje se ljeto, s tek dva dominantna zvijezda. Ovaj pojas je najširi na posudi, te se može shvatiti kao posebna zabilješka duljine dana i osunčanosti ovoga dijela godine. Kvadrati su u odnosu: prazan kvadrat, Plejade, prazan, Labud, prazan, Kasiopeja, prazan, Plejade. Posebnu pozornost plijeni zvijezde Kasiopeje, prepoznatljivo zvijezde sjevernoga neba, lako uočljivo u obliku slova W,⁷² koje tada nije bilo cirkumpolarno, a na ljetnu dugodnevnicu izlazilo je sa zalaskom Sunca u 20 sati. Labud, zvijezde koje glasi kao jedno od najsjajnijih na sjevernom nebu, ponekad nazivano i Sjevernim križem, nalazi se visoko nad istočnim obzorjem.⁷³ Treći znak, s pridruženim koncentričnim krugovima, ali koji ne zrače poput Sunca, prikazan je na identičan način kao i planet Mars na velikoj terini iz groba 3 iskopanog 1985. godine,⁷⁴ no ovdje ne prikazuje spomenuti planet već Plejade. Šest malenih zvijezda iz zvijezda Plejada tako je zamijenjeno oznakom za Mars jer ih je tako bilo lakše upisati. Mars je navodno bio njihov planetarni zastupnik.⁷⁵

Treći pojas obilježava jesen. Ovdje su kvadrati u sljedećem odnosu: Plejade, prazan, Blizanci, prazan, Plejade, prazan, Pegaz i Ribe, prazan, Plejade. U doba oko 3000. g. pr. Kr. Plejade, zvjezdano jato koje spada pod sjeverno zvijezde Bik,⁷⁶ izlazile su na prvi jesenski dan u 19 h, a Blizanci oko 20 h i 30 min. Zvijezda Pegaza, veličinom sedmo zvijezde na nebu čiji četverokut tvore zvijezde Alfa, Beta i Gama Pegaza te Alfa Andromede,⁷⁷ i Riba, zodijačko zvijezde poznato po tome što se nalazi na lokaciji proljetne točke,⁷⁸ najčešće su prikazivana kao dva kvadrata koja se dijagonalno poklapaju. Također se javljaju u različitim likovnim varijantama. Rani sumerski Zodijak od 18 znakova iz 1000. g. pr. Kr. otkriva kako su znakovi Pegaz i Ribe prvotno stajali zasebno, ali su ih u 6. st. pr. Kr. redukcijom spojili u jedan, a dva stoljeća kasnije iz prikaza je izbačen veliki Pegazov pravokutnik, ostavivši jedino kut koji zatvaraju dvije ribe. Navedeni znak imao je tri varijante koje dolaze od kombinacije kuta kojeg zatvaraju Ribe i pravokutnika iz trupa Pegaza. Najčešće dolazi kao spoj dvaju pod 45 stupnjeva preklapljenih kvadrata, odnosno pravokutnik ili romb ispunjen šahovnicom s devet ili više kvadratića.⁷⁹

Prikaz zimskoga neba smjestio se u najnižem pojasu te je naročito zanimljiv, kako zbog potpune očuvanosti ovoga dijela posude, tako i zbog cjelovitoga prikaza zimskoga neba. Kvadrati su u međusobnom odnosu: Prazan, Kasiopeja, prazan, Pegaz/Ribe, prazan, Orion, prazan, Plejade, prazan, Pegaz, prazan, Blizanci. Zvijezde Kasiopeja zimi se uočava u okomitome položaju u odnosu na

71 A. DURMAN 2000: 106.

72 *Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 341.

73 Ime je dobilo po tome što oblikom podsjeća na labuda u letu, no njegove glavne zvijezde isto tako tvore oblik divovskoga križa pa je poznat i pod nazivom Sjeverni križ. (*Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 350.)

74 A. DURMAN 2000: 108.

75 A. DURMAN 2000: 108.

76 Popularno nazvano i Sedam sestara, sadrže devet imenovanih zvijezda, među kojima su sedam sestara i njihovi roditelji Atlas i Plejona. (*Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 356.)

77 *Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 370.

78 Mjesto na kojemu svake godine u ožujku Sunce presijeca nebeski ekvator i prelazi na sjevernu polutku. (*Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 372.)

79 A. DURMAN 2000: 110.

njezino ljetno javljanje. Pegaz/Ribe zalazio je 21. prosinca 3000. pr. Kr. već u 21 h. Orion je, kao što je ranije već spomenuto, dominantno zvijezde zimskoga neba te ujedno i njegov simbol. Blizanci također ukrašavaju svod sa svoje dvije sjajne zvijezde, a skupina Plejada bila je ravno iznad glava vučedolskih promatrača.⁸⁰

Iz navedenoga se može utvrditi kako je vučedolski kalendar poznavao 4 godišnja doba i 12 polja u najnižem pojasu. Za nagađanje ostaje misao o ranije pretpostavljenoj ušici te pomagalima oko nje kojima bi se dodavao određeni broj dana ili tjedana.⁸¹

7.3. Zvijezde Orion – orijentir vučedolskoga kalendara

U Odiseji Homer opisuje Oriona kao velikoga lovca s brončanom toljagom. Usprkos lovačkoj vještini Oriona je ubio mali škorpion, po nekima za kaznu zbog prevelike hvalisavosti. Na nebo je Orion postavljen nasuprot zvijezdu Škorpiona pa svake noći izlaskom škorpiona lovac bježi ispod obzora.⁸² Orion se ubraja među najljepša zvijezda na zemaljskome nebu, a predstavlja velikoga lovca ili ratnika u pratnji Velikoga i Maloga psa. Najprepoznatljivije obilježje mu je Orionov pojas koji čine tri zvijezde 2. magnitude te je položen gotovo točno na nebeskome ekvatoru. Kompleks zvijezda i maglice oblikuje mač koji visi s Orionova pojasa, te ujedno sadrži i Orionovu maglicu.⁸³

Ovo zvijezde odlikuje se brojnim posebnostima. Jedno Orionovo rame označava Betelgeuse – Alfa (α) Oriona – crveni div stotine puta veći od Sunca te najbliži Zemlji od svih drugih Orionovih zvijezda.⁸⁴ Bojom se izrazito razlikuje od Rigela – Bete (β) Oriona – još sjajnijega modrog superdiva, koji označava jedno od Orionovih stopala. Osim u rijetkim slučajevima kada je Betelgeuse na svojem maksimumu, Rigel je najsajjnija zvijezda zvijezda. Orion je poznat kao najdominantnije zvijezde zimskoga neba, ne samo po svojoj veličini, već i po jačini sjaja njegovih pojedinačnih zvijezda. Vučedolci su ga na svojoj keramici prikazivali u obliku pet zvijezda, urezanih na bikonični prijelom posude na kojemu je uvijek smještena i središnja zvijezda koja je bila nešto veća jer je u sebi sažela tri manje zvijezde iz Orionova pojasa. U razdoblju između 3000. i 2600. g. prije Krista, za horizont je ovo zvijezde zapadalo oko 20 sati na geografskoj širini Vučedola, upravo na proljetnu ravnodnevnicu.⁸⁵ Nestankom Oriona (točnije Orionovoga pojasa) s neba označavao se kraj zime pa sam sunčev znak na horizontu posude zapravo slavi taj isti ili sljedeći, prvi dan proljeća. Upravo prvi dan proljeća uzima se za glavni godišnji orijentir za određivanje vučedolske godine, odnosno za početak nove godine Vučedolaca. Površina iznad urezane horizontalne crte predstavlja svijet čovjeka u koji su ukomponirani brojni znakovi važni za njegov svakodnevni život, kao vodiči za snalaženje u vremenu i prostoru. Vertikalnim međama, obično dvjema paralelnim crtama, podijeljena je na 4 ili 6 polja u kojima je uglavnom prikazano određeno zvijezde. Vrlo često je to prikaz upravo zvijezda Orion.⁸⁶ Na ranije navedenome nalazištu Vinograd Streim na Vučedolu 1985. godine iskopana je velika terina čija je površina plašta neba podijeljena na četiri plohe na kojoj se pojavljuju dvije likovne verzije Oriona: standardni prikaz s pet zvijezda u rombu te druga verzija, znatno realističniji prikaz u obliku

80 A. DURMAN 2000: 112.

81 A. DURMAN 2000: 112.

82 *Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 374.

83 *Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 374.

84 *Svemir: velika ilustrirana enciklopedija* 2008: 374.

85 A. DURMAN 2000: 76.

86 A. DURMAN 2000: 76.

klepsidre. Uzimajući u obzir i ostale slične nalaze, može se zaključiti da su Vučedolci, baš poput Egipćana i Grka, doživljavali Orion kao ljudski lik.⁸⁷

7.3.2. Kadionica i značaj Venere

Preostala posuda, kadionica-zvečka, slična je ranije opisanome loncu tehnikom kojom su urezivani ukrasi. Oblik joj nalikuje onima karakterističnim za klasično razdoblje vučedolske kulture. Postavlja se pitanje: ako je lonac predstavljao cjelovit prikaz kalendara, koju je ulogu mogla imati kadionica?

Izuzevši simetrično raspoređene probušene rupice, donji dio posude ostao je neukrašen. Kroz spomenute okrugle otvore moglo se u zatvoreni donji dio ubacivati kakve miomirisne trave, koje su se jednostavno zapalile nakon što se u gornji dio dodalo ulje i drugo, jer je taj dio imao sve karakteristike svjetiljke. Inkrustirana traka koja se nalazila iznad bikoničnoga prijeloma bila je ispunjena cik-cak crticama i s 8 vertikalnih klepsidri.⁸⁸ Iznad navedene trake u području na kojemu se na terinama prikazivalo nebo, uočava se 8 okomito podijeljenih polja u kojima se naizmjenično ponavljaju 4 znaka Venere i tri rupice nalik na one s donjega dijela posude. Na gornjemu dijelu na kojemu je dodana svjetiljka, nalazi se nalijepljeni poklopac sa širokim otvorom u sredini. Polje uz rubove otvora podijeljeno je na po tri paralelne kružnice, između kojih se nalazi pet polja u kojima se također vide znakovi Venere. U četiri polja su tri, a u preostalome dvije oznake. Upravo to zadnje polje otvara pitanje o značenju nesimetričnoga broja Venera u istome jer je i u njemu bilo mjesta za treću. Uzimajući u obzir sve navedeno, kadionica je mogla biti važan instrument pri korekciji godišnjega zaostajanja vučedolskoga kalendara te problematičnih dana koji se nisu mogli korigirati niti zalazom Orionova pojasa za obzor.⁸⁹

Za vučedolski kalendar može se reći kako je više astralni nego solarni, s korekcijom koja je bila moguća svake osme godine kada se Venera nalazila na pravcu povučene sa zemlje prema nekojme zvijezdi. To zvijezde mogle su biti Plejade, odnosno Vlačići, koje su upravo u vrijeme eneolitika ulazile u ekliptiku na proljetnu ravnodnevnicu, što je bio uvjet za ravnanje.⁹⁰

Za razliku od većine drugih naroda Vučedolci su vrlo vjerojatno poznavali dva Venerina javljanja, kao Večernjaču na istoku te Zornjaču na zapadu (u našoj tradiciji poznata i kao Danica). Navedena spoznaja vrlo je značajna jer pri promatranju Venere kao unutrašnjega planeta s površine Zemlje, Sunce ju pokrije jednom za 50 dana, a drugi put je zasjeni svjetlom za 8 dana, pa je njezina pojava bila vrlo komplicirana za povezati na istočnome i zapadnome nebu. Venera se, dakle, sa zemlje ne vidi 8 dana (konjunkcija inferior) pa je vidljiva 263 dana, zatim se opet ne vidi 50 dana (konjunkcija superior) te je na kraju opet vidljiva 263 dana prije novoga početka ciklusa. Pretpostavka je da je broj od 14 Venera na ranije spomenutom poklopcu kadionice povezan s izlaskom i zalaskom Venere u Zemljinom osmogodišnjem ciklusu.⁹¹

87 A. DURMAN 2000: 78.

88 A. DURMAN 2000: 118.

89 A. DURMAN 2000: 118.

90 A. DURMAN 2000: 118.

91 A. DURMAN 2000: 120.

7.3.3. Ljevač – čuvar tajnih spoznaja

Pronalazak kalendara i kolekcije alata za lijevanje u istoj jami upućuje na znanje koje je čuvao ljevač pa je očito da je njegova uloga u društvu bila poprilično važna. Magijsko-religiozno znanje koje se u to doba pripisivalo ljevačima i kovačima u odnosima sa supstancijom bilo je njihov monopol, a tajna učenja prenosila su se obredom upućivanja u zanat. Ovaj ljevač radio je s materijom koju je istodobno smatrao živom i posvećenom te je radom preobražavao, usavršavao i transformirao istu. Osoba koja je posjedovala pronađene predmete, njezine životne navike i moguća znanja koja je imala još su jedan dio slagalice misterija Vučedolaca koju arheolozi i povjesničari pokušavaju složiti posljednje stoljeće.⁹²

ZAKLJUČAK

Treće tisućljeće prije Krista razdoblje je vučedolske kulture, čiji su nositelji imali inovativan pogled na svijet koji ih je okruživao. Vučedolska kultura se danas smatra sinonimom eneolitika prostora na kojima je postojala, što dovoljno govori o važnosti pomnoga istraživanja lokaliteta i artefakata kao vučedolske materijalne ostavštine. Tu činjenicu su na umu imali i dva velika imena hrvatske arheologije, Stojan Dimitrijević i Aleksandar Durman, koji su svojim temeljitim radom uvelike pomogli opisati vučedolske običaje i kulturu kakve ih danas znamo. Trajanjem vučedolske kulture na ovim prostorima pojavljuje se zanimanje za proizvodnju metala, pa se tako Vučedolci smatraju prvim nositeljima domaće metalurgije. Isto tako su upravo ti ljevači i kovači zaslužni za povećanu proizvodnju bakra koja je dotada bila sporedna i neznatnoga opsega. Od materijalnih ostataka koje je vučedolsko stanovništvo ostavilo iza sebe, ističe se kvalitetno izrađena keramika ukrašena precizno urezanim znakovima, među kojima se najčešće nalazilo Sunce te Orion koji je imao posebno važno mjesto na vučedolskome nebu. Pomnijim promatranjem i tumačenjem naizgled beznačajnih ukrasa otkriva se nova dimenzija vučedolskoga svjetonazora, o čemu najbolje govori nacrt prvoga europskog kalendara pronađen na loncu pri iskapanju temelja za gradnju hotela „Slavonija“ u Vinkovcima. Lokacija na kojoj je artefakt pronađen, kao i ostali predmeti iskopani u njegovoj blizini, ostavljaju na razmišljanje modernim arheolozima i povjesničarima, koliko je još vučedolskoga svijeta ostalo neistraženo, skriveno fizički ispod, a vremenski daleko iza modernoga društva. Možemo zaključiti da su različiti aspekti vučedolskoga svakodnevnog života – umjetnost, stanovanje, pogrebni rituali – bili čvrsto povezani. Očit, ali ne jedini, primjer ovoga je pokapanje koje se odvijalo u sklopu samoga naselja, a ne na izdvojenoj nekropoli. Također nezanemariv primjer predstavlja i vučedolska keramika – izrada keramike općenito predstavlja prvu primijenjenu umjetnost, a u prilog tome govori i činjenica da je većina vučedolskih keramičkih nalaza zapravo posuđe za pohranu i čuvanje te svakodnevnu uporabu. U umjetnosti se isto tako, u specifičnim primjerima figurica i obrednih posuda, može pronaći odraz religijskih poimanja Vučedolaca. Stoga vučedolska kultura i njezine sastavnice predstavljaju zapetljano klupko, o čijem raspletu zasad možemo samo nastaviti nagađati.

92 M. ELIADE 1977: 6.

LITERATURA

- A. BAILEY, 1997 – Adrian Bailey, *The Caves of the Sun. The Origin of Mythology*, London: J. Cape, 1997.
- I. BOGNÁR-KUTZIÁN, 1963 – Ida Bognár-Kutzián, *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgar-Basatanya*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
- W. BURKERT, 1979 – Walter Burkert, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, London: Un. Of California Press, 1979.
- S. DIMITRIJEVIĆ, 1979 – Borislav Jovanović, Nikola Tasić, Stojan Dimitrijević, *Praistorija jugoslavenskih zemalja 3*; ur. Alojz Benac - Sarajevo: Svjetlost: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka istraživanja, 1979.
- S. DIMITRIJEVIĆ, 1994 – Stojan Dimitrijević, *Vučedolska kultura*, Vinkovci: Privlačica, 1994.
- S. DIMITRIJEVIĆ, T. TEŽAK-GREGL, N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1998 – Stojan Dimitrijević, Tihomila Težak-Gregl, Nives Majnarić-Pandžić, *Prapovijest*, Zagreb: Naprijed, 1998.
- A. DURMAN, 2000 – Aleksandar Durman, *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar = The Vučedol Orion and the Oldest European calendar*, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, Vinkovci: Gradski muzej Vinkovci; Vukovar: Gradski muzej Vukovar, 2000.
- A. DURMAN, 2004 – Aleksandar Durman, *Vučedolski hromi bog: zašto svi metalurški bogovi šepaju? = The lame God of Vučedol: why do all Gods of metallurgy limp?*, Vukovar: Gradski muzej, 2004.
- M. ELIADE, 1977 – Mircea Eliade, *Forgerons et alchimistes*, Paris: Flammarion, 1977.
- S. FORENBAHER, 1995 – Stašo Forenbaher, Vučedol: graditeljstvo i veličina vučedolske faze naselja, *Opuscula archaeologica*, 19, Zagreb, 1995, 17-25.
- D. GARAŠANIN, 1970 – Draga Garašanin, Ka dvojnim i višestrukim sahranama u Vučedolu, in: *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zbornik radova posvećen Grgi Novaku, ed: V. Miroslavljević, D. Renđić-Miočević, M. Suić, Zagreb, 1970, 127-136.
- M. HOTI, 1994 – Marina Hoti, Vučedol – Streimov vinograd: magijski ritual i dvojni grob vučedolske kulture, *Opuscula archaeologica*, 17, Zagreb, 1994, 183-203.
- N. KALICZ, 1968 – Nándor Kalicz: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.-16. Jahrhunderts v.u.Z.*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.
- J. MAKKAY, 1963 – János Makkay, Data to the religious beliefs of the Pécel (Baden) Culture, *AÉ*, 90, Budapest, 1963, 3-16.
- M. MILIČEVIĆ-BRADAČ, 2002 – Marina Miličević-Bradač, Vučedolska «golubica» kao posuda, *Opuscula archaeologica*, 26, Zagreb, 2002, 71-98.
- J. PETROVIĆ, 1990 – Jelka Petrović, Researches at Gomolava, *Die ersten Bauern: Pfahlbaufunde Europas*, 2, Zürich, 1990, 99-109.
- A. RADUNČEVA, 1976 – Ana Radunčeva, *Vinica, Eneolitno selište i nekropol*, Sofija, Bgarska Akademija na naukite, 1976.
- R. R. SCHMIDT, 1945 – Robert Rudolf Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 1945.
- Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, ur. Aleksandar Durman, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2006.
- Svemir: velika ilustrirana enciklopedija*, ur. Vid Jakša Opačić, Zagreb: Grupa Mladinska knjiga, 2008.
- B. L. VAN DER WAERDEN, 1983 – Bartel Leendert van der Waerden, *Geometry and Algebra in Ancient Civilizations*, Berlin: Springer-Verlag, 1983.

INTERNETSKI IZVORI

- ARSENSKA BRONCA – Arsenska bronca, *Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje*, <http://struna.ihjj.hr/naziv/arsenska-bronca/33486/> (pristupljeno: 23. siječnja 2017.)
- DIMITRIJEVIĆ, STOJAN – Dimitrijević, Stojan, *Hrvatska enciklopedija: online izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15206> (pristupljeno: 24. siječnja 2017.)
- DURMAN, ALEKSANDAR – Durman Aleksandar, *Hrvatska enciklopedija: online izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16690> (pristupljeno: 17. ožujka 2017.)

EGIPAT – Egipat, *Hrvatska enciklopedija: online izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17157> (pristupljeno: 17. ožujka 2017.)

KALENDAR – Kalendar, *Hrvatska enciklopedija: online izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29893> (pristupljeno: 26. siječnja 2017.)

KERAMIKA – Keramika, *Muzej Vučedolske kulture*, <http://vucedol.hr/hr/dan-svijete/> (pristupljeno: 26. siječnja 2017.)

VUČEDOLSKA KULTURA – Vučedolska kultura, *Hrvatska enciklopedija: online izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65567> (pristupljeno: 24. siječnja 2017.)

VUČEDOLSKA KULTURA – Vučedolska kultura, *Vučedolska golubica*, <http://www.vucedolskagolubica.com/> (pristupljeno: 26. siječnja 2017.)

VUČEDOLSKA KULTURA – Vučedolska kultura, *Archeon, Arheološki portal Bosne i Hercegovine*, <http://arheon.org/vucedolska-kultura/> (pristupljeno: 24. siječnja 2017.)

TEL – Tel, *Hrvatska enciklopedija: online izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60708> (pristupljeno: 23. siječnja 2017.)

VUČEDOL AND VINKOVCI - HOTBEDS OF THE VUČEDOL CULTURE

Summary

Vučedol culture is one of the most important and certainly the most famous prehistoric culture which has operated on the Croatian ground. As a subject of many previous kinds of research, it has provided a lot of remains of the material culture, which helped us to reconstruct spiritual aspects of the life of Vučedol's natives. The temporal review of Vučedol culture periods is listed in the following text together with the main features of the most famous sites of Vučedol culture: eponymous Vučedol and Vinkovci. Moreover, metallurgy of Vučedol (which was out of crucial importance in this Eneolithic culture) is discussed throughout the chapters, as well as ceramics, whose main characteristics are explained on the specific examples of findings: famous Vučedol dove and container of terina type. The jewel in the crown is certainly a Vučedol calendar, the oldest European calendar found so far. Its chapters venture into the sphere of astronomy and show how Vučedol inhabitants have actually been acquainted with the world around them.

Keywords: Vučedol culture; pottery; astronomy; Sun; Orion; calendar; metallurgy